

Փ Ա Ռ Ք Մ Ե Օ Ա Օ

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՆԵՐ

«Վասն որոյ բաց ընկեցէք զստութիւն, խօսեցարուք զճշմարտութիւն իւրաքանչիւր ընդ ընկերի իւրում»:

«Դրա համար դէն զցեցեք ստախտությունը, յուրաքանչյուրը թող ընկերոջն ասի ճշմարտությունը»: (Եփես. Դ. 25)

«Որովհետև մենք ջանում ենք ոչ թե անիրավությամբ հաղթել, այլ իրավունքով ճշմարիտն ուսուցանել»:

(Եփեսիկ Կողբացի)

ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՅԻ

Ս. Գրքի թարգմանությունից անմիջապես հետո, ընդամենը 30—40 տարիների ընթացքում, Ս. Մեսրոպը և նրա աշակերտները հայերենի թարգմանեցին Փիլոն և Կյուրեղ Ալեքսանդրացիների, Արիստիդես Աթենացու, Ուրիզենեսի, Եվսեբիոսի, Հովհան Ոսկեբերանի, Բարսեղ Մեծի, Եպիփան Կիպրացու երկերը, որոնց որոշ մասը քրիստոնյա աշխարհին այսօր հայտնի է միմիայն մեկ հասած հայ ձեռագրերի շնորհիվ: Դրանցից հիշատակելի են Եվսեբիոսի «Ժամանակագրությունը», Արիստիդեսի «Ջատագությունը», Իրենեոս

Լիոնացու «Առաքելական քարոզության ապացույցները» և այլն:

Հայ գիտնական հայրերը իրենց մայրենի լեզվով թարգմանեցին նաև անտիկ փիլիսոփաների՝ Արիստոտելի, Ջենոնի, Հերմեսի կարևորագույն աշխատությունները: Ավելացնենք դրանց վրա հինգերորդ դարի Մովսես Խորենացու, Ղապար Փարպեցու, Ագաթանգեղոսի, Եփեսիկի, Եղիշեի, Կորյունի գործերը, հայ ճարտարապետական հուշարձանների (Էջմիածին, ավելի ուշ՝ Հռիփսիմե, Չվարթնոց), կառուցումը, նկարչության, Հա-

րանց վարքի, հոգևոր երգերի մշակումն ու պարգացումը և մենք կստանանք հայ ոսկեդարի իրական պատկերը:

Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ հինգերորդ և նրան հաջորդող դարերը ուշագրավ են նաև այլ պատճառներով: Ճիշտ այս ժամանակ էր, որ Հայաստան ներթափանցեցին Վալենտինանոսի, Մարկիոնի, Պողոս Սամոսատցու աղանդներն ու հերետիկոսական ուսմունքները:

Հայ Եկեղեցին ելնելով տիեզերական ուղղափառության իր դիրքերից արժանի հակահարված էր տալիս հերետիկոսներին:

Այս բոլորի կողքին, գաղափարական պայքարից բացի, Հայ Եկեղեցին և հայ ժողովուրդը պարտավոր էին նաև քաղաքական պայքար մղելու Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի դեմ: Երկու պետությունների միջև Հայաստանը, Շապուհ Բ-ի խոսքերով ասած՝ մի «կռվախնձոր» էր հանդիսանում: Եվ եթե Բյուզանդիայի, որպես քրիստոնյա մի պետության, լուծը դեռևս տանելի էր, ապա նույնը չէր կարելի ասել Պարսկաստանի վերաբերյալ, պետություն, որ հայ ժողովուրդի համար կատաղի մի թշնամի էր թե՛ քաղաքական և թե՛ կրոնական իմաստով:

Հայերի համար առանձնապես առեղի էին պարսկական մոզերը, որոնք փորձում էին ստիպել նրանց ընդունելու պրադաշտական կրոնը¹:

Համագործակցելով միմյանց հետ, պարսկական կրոնի ներկայացուցիչները և պետական ղեկավարները աջակցում էին ձուլել և որպես ազգ վերացնել հայերին:

Հայերը դիմադրում էին: Սակայն սկսված դիմադրությունից բացի հարկավոր էր ցույց տալ նաև գաղափարական դիմադրություն, այսինքն՝ հասկանալ և հերքել պրադաշտականությունը: Հարկավոր էր ունենալ գաղափարական մի ուժեղ պնդ: Եվ այն հայտնվեց:

Դա «Եղծ աղանդոցն» էր, հայ մտածող, աստվածաբան և փիլիսոփա Եզնիկ Կողբացու սքանչելի աշխատությունը:

Եզնիկ Կողբացին և նրա «Հակաճառությունը»

Եզնիկ Կողբացու կյանքի մասին քիչ տեղեկություններ կան: Նրա մասին ամփոփ կեր-

պով գրում են նրա ժամանակակիցները միայն, հիգերորդ դարի հայ պատմագիրները:

Ծնվել է, ըստ Մովսես Խորենացու տվյալների, Արարատյան դաշտի Կողբ գյուղում: Ծննդյան ճիշտ թվականը հայտնի չէ: Հավանաբար 398—400 թթ., կրթությունը ստացել է Վաղարշապատի հայագիր դպրոցում:

Այն բանից հետո, երբ ս. Մեսրոպը ավարտելով իր առաքելական քարոզությունը ի Վրաստան, վերադարձավ հայոց երկիրը, նա ժամանակի կաթողիկոսի՝ ս. Սահակի համաձայնությամբ երկու աշակերտներով ուղարկվում է Եղեսիա՝ ասորերեն լեզու սովորելու, ինչպես նաև՝ եկեղեցական ս. հայրերի աշխատությունները թարգմանելու համար²:

Այդ աշակերտներից մեկն էր պատանի Եզնիկը:

Կատարելով ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի հանձնարարությունը Եզնիկն ու նրա հոգևոր եղբայր Հովսեփը Եղեսիայից մի քանի թարգմանություններ ուղարկելով Հայաստան ուղևորվում են Կոստանդնուպոլիս:

Կորյուն պատմիչը գրում է, որ Եզնիկն այնտեղ մնաց մինչև 431 թ.: Նա Հայաստան վերադարձավ Եփեսոսի Տիեզերական ժողովից հետո միայն՝ իր հետ բերելով սույն ժողովի որոշումները³:

Եզնիկն ու իր ընկերները (Կոստանդնուպոլսում նրանք դառնում են 6 հոգի, որոնց թվում և Կորյուն պատմիչը) իրենց հետ Հայաստան են բերում Աստվածաշնչի հունարեն Յոթանասնից թարգմանության ընտիր մի օրինակ: Հանձնելով այն ս. Սահակին և ս. Մեսրոպին, Եզնիկը նրանց հետ միասին վերանայում և խմբագրում է մինչ այդ կատարված հայերեն թարգմանությունը: Եզնիկը կատարում է նաև մի շարք թարգմանություն-մեկնություններ Աստվածաշնչից⁴:

Եզնիկի հետագա գործունեությունը մինչ 449 թ. անհայտ է: Ավարայրի ճակատամարտից ոչ շատ առաջ նրա մասին խոսում է մեկ այլ պատմիչ՝ Եղիշեն⁵:

449 թ. Հազկերտ Բ-ը պահանջում է հայերից ուրանալ քրիստոնեությունը և ընդունել պրադաշտական կրոնը: Հազկերտ Բ թագավորի նամակին պատասխանելու համար հայ ավագանին և հոգևորականաց դասը ժամանակի Հովսեփ կաթողիկոսի գլխավորությամբ հավաքվում են Արտաշատում:

¹ —Չորադաշտ—Իրանի հնագույն քնակիչների կրոնը: Հիմնադիր է համարվում Չորատուտարան, հույն գրողների մոտ՝ Չորաստը: Չորադաշտի սրբազան գիրքն է Չանդ-Ավեստան: Հիմնական արարողությունն է կրակապաշտությունը: Աշխարհի վրա գոյություն ունեն երկու սկիզբ՝ բարին և չարը: Նրանց միջև գոյություն ունեցող պայքարն էլ պահպանում է համաշխարհային ընթացքը: Չորադաշտը այլ կերպ կոչվում է Մալդեպականություն:

² Մ. Խորենացի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961 թ., գիրք 3, էջ 337:

³ Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1911, էջ 74:

⁴ Կորյուն, նույնը, էջ 76:

⁵ Եղիշեն, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1971, էջ 38:

Հավաքվածների թվում էր նաև Բագրևանդի եպիսկոպոս Եվնիկը: Կաթողիկոսի, հոգևորականների և նախարարների կողմից Միհրներսեսին հասցեագրված պատասխանի մեջ մենք նկատում ենք «Եղծ աղանդոց»-ի հեղինակ Եվնիկի ոճն ու մտքերը: Ավելին, պատասխան նամակում գործածված մի քանի նախադասություններ բառացի կերպով համընկնում են «Եղծ աղանդոց»-ի երկրորդ գրքի «Եղծ քեշին պարսից» գրքում օգտագործված մտքերի հետ, որով և միանգամայն հաստատվում է այն կարծիքը, թե Եվնիկը իր մասնակցությունն է բերել հիշյալ նամակը խմբագրելուն: Եվ հետո, եթե Եվնիկը այդ ժամանակ դեռևս կենդանի էր, ապա նաև որպես պարսկական կրոնի մեծ գիտակ դժվար թե բացակայեր նման հավաքից:

Եվնիկը վախճանվել է 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտի նախօրյակին:

«Եղծ աղանդոց»-ը ամենայն հավանականությամբ գրվել է 431—449 թթ., այսինքն՝ Եփեսոսի ժողովից մինչև Ավարայրի ճակատամարտ ընկած ժամանակահատվածում: Սա պարզորոշ կերպով երևում է գրքի բովանդակությունից:

Օրինակ՝ ընդդեմ Մարկիոնի իր չորրորդ գրքում Եվնիկը գրում է մծղնյա աղանդավորների մասին:

Մծղնեականները ունեն նույնիսկ իրենց ս. Գիրքը, որ կոչվում էր «Ասկետիկ» (մենակյաց), որը բանադրվեց Եփեսոսի սուրբ ժողովում: Եվնիկը իր ձեռքում ուներ հիշյալ ժողովի որոշումները և բնական է, որ ընդհանրական եկեղեցու կողմից մծղնեականների վրա դրված բանադրանքը (աղանդ, որը տարածվում էր նաև Հայաստանում) չվրիպեր նրա ուշադրությունից, որի վաղ ապացույցը հանդիսանում է նրա չորրորդ գիրքը:

Այսպիսով, պարզ է դառնում, որ «Եղծ»-ը գրվել է Տիեզերական երրորդ ժողովից անմիջապես հետո՝ 431—449 թթ. ընթացքում:

«Եղծ»-ը բաղկացած է չորս գրքից:

Առաջին գրքի սկզբում կա նախաբան, որ խոսում է ամեն ինչի պատճառ հանդիսացող հավիտենական Միակ էության մասին: Առաջին գիրքը՝ «Պատճառ չարեաց», մեզ պատկերացում է տալիս չարի ծագման և ապատկամքի մասին: Սույն գրքում կա նաև հակաճառություն՝ ուղղված Վալենտինյան աղանդավորների դեմ, որոնք աշխարհի ստեղծման հիմքում ընդունում էին հյուլենների մասնակցությունը:

Երկրորդ գրքում՝ «Եղծ քեշին պարսից» խոսվում է պարսկական կրոնի երկու նախասկզբների (բարի և չար) ուսմունքի, քաղդեական աստղաբաշխության և ժողովրդական սնտիապաշտության դեմ:

Երրորդ գրքում՝ «Եղծ կրօնից յունաց իմաստնոց»՝ հիմնականում խոսում է Պլատոնի, ստոյիկյան բնապաշտության, Պյութագորասի և Էպիկուրեսի փիլիսոփայական ըմբռնումների դեմ, որ Եվնիկը ելնելով քրիստոնեական ուսմունքի դիրքերից խոսում է հոգիների տեղափոխության, աշխարհաճանաչման և առաքինության մասին:

Չորրորդ գիրքը գրվել է Մարկիոնի (Բղար) աղանդի դեմ:

«Եղծ աղանդոց»-ի վերջում կան Եվնիկի խրատները, որ նա խոսում է վանականների սիրո, հավատքի և քրիստոնեական առաքինության մասին: Ըստ բովանդակության նրանք տարբեր են և հետաքրքիր նրանով, որ տալիս են տիպար հոգևորականին՝ քրիստոնյա մարդու ճշմարտացի կերպարը:

Գիրքը տեղիք է տալիս շատ վիճաբանությունների ոչ միայն հայ, այլ նաև օտար գիտնականների միջև: Պատճառն այն է, որ այն մեզ է հասել 1280 թ. արտագրված մի ձեռագրով: 1762 թ. այն տպագրվել է Չմյունխայում: Երկար ժամանակ կարծվում էր, որ 1845 թ. Չմյունխայի մեծ հրդեհից հետո ձեռագիրը ոչնչացվել է, սակայն 1902 թ. այն գտնվեց Էջմիածնի վանքի գրադարանում: Այժմ այդ միակ ձեռագիրը գտնվում է Երևանի Մատենադարանում 1097 համարի տակ: Ձեռագիրը թերի է: Տեղ-տեղ պակասում են որոշ տողեր, երբեմն խանգարվում է մտքերի ներքին հաջորդականությունը:

Եվնիկի գրքով հետաքրքրվել են ոչ միայն հայ, այլ նաև օտար գիտնականներ: Դրանցից կարելի է թվել գերմանացի Հմիդտին, ֆրանսիացի Մարիեսին, Մերսեին և ուրիշների: Նրա մասին խոսվում է նաև Patrologie Orientale-ի մեջ:

Ռուսերեն լեզվով թարգմանվել է երկու անգամ՝ 1858 թ. Պետերբուրգում (ոչ լրիվ) և 1968թ.՝ Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի կողմից՝ Վ. Չալոյանի թարգմանությամբ:

Եվնիկի աշխատությունը ունի նաև իր գրական աղբյուրները: Դրանց թվում հիշատակելի է ս. Մեթոդիոս Ողիմպիացու «Աստուծո, նյութի և ապատ կամքի» մասին գիրքը:

Եվնիկը քաղվածաբար օգտվել է նաև Եպիփան Կիպրացու «Տապան», Արիստիդեսի «Չատագովություն», Բարսեղ Մեծի «Վեցօրյա» և Գրիգոր Լուսավորչի «Յաճախապատում» գրքերից: Այդ մեջբերումներով մեզ լրիվ պատկերացում են տալիս Եվնիկ աստվածաբանի և փիլիսոփայի աշխարհայացքի խորության մասին: Կողբացու «Հակաճառությունը» ինքնուրույն և ամբողջական մի աշխատություն է, որը հանդիսանում է 5-րդ

դարի հայ դավանաբանական և փիլիսոփայական մտքի պայծառ վկայությունը:

Կողքացու «Հակաճառություն»-ը և նրա «Եղծ քեշին պարսից» երկրորդ գիրքը.

428 թ. Հայաստանում վերացավ Արշակունիների հարստությունը: Մեր հայրենիքի համար սկսվեց վշտի և տառապանքների մի ժամանակաշրջան:

Հայաստանի մի մասը ընկավ Բյուզանդիայի տիրապետության տակ, իսկ մյուս մասը՝ Սասանյան հարստության, որի հիմնադիրը Արտաշիրը իր երկրում վերականգնեց հին պարզաշտական կրոնը: Միանգամայն հասկանալի է, որ հայերի ամեն մի ձգտում՝ պահպանելու քրիստոնեական կրոնը, պիտի բորբոքեր և առաջ բերեր պարսիկների վերդավմունքն ու անվատահոյությունը, որոնք ամեն կերպ աշխատում էին հայերին հեռու պահել իրենց թշնամիներից՝ հույներից:

Այս նպատակից ելնելով, պարսիկ կառավարիչներն աշխատում էին արգելել հունարեն լեզվի և գրքերի օգտագործումը Հայաստանում: Մյուս կողմից նրանք ջանում էին երկրում քրիստոնեությունը փոխարինել կրակապաշտությամբ:

Պարսից Հապկերտ Բ թագավորը Տիպոն է հրավիրում հայ, աղվան և վրացի նախարարներին: Այդ հրավերն ուներ իր գաղտնի նշանակություն, այն է՝ համույել իշխաններին հրաժարվելու քրիստոնեությունից և ընդունել պարզաշտական կրոնը: Սակայն քրիստոնյա նախարարներից շատերը չդավաճանեցին իրենց հայրերի հավատքը: Այն ժամանակ Հապկերտը որոշեց գործել ուժի միջոցով: Պարսկաստանում գերի գտնվող շատ իշխաններ արկվեցին կյանքից: Հայաստան ուղարկվեցին պարսկական պորթեր, որոնք Ձրադաշտի սպասավորների՝ մոգերի հետ քարոքանդ արեցին քրիստոնեական տաճարներն ու նրանց փոխարեն հիմնեցին ատրուշաններ:

Հապկերտն ու նրա կողմնակիցները Հայաստան ուղարկեցին Եղիշեի պատմությունից մեկ հայտնի նամակը⁶:

Արտաշատի ժողովում խմբագրված հայ եպիսկոպոսների և իշխանների պատասխանը Միհրենրսեհի նամակին հայտնի է: Հայտնի են նաև հետագա իրադարձությունները՝ ընդհուպ մինչև Ավարայրի ճակատամարտը: Ուս-

տի մենք կարող ենք ուշադրություն դարձնել Եվնիկի՝ Ձրադաշտի վերաբերյալ արժեքավոր դիտողություններին:

Իր գլխավոր նպատակը Եվնիկը տեսնում է միաստվածության գաղափարների պաշտպանության մեջ, այսինքն՝ ապացուցելու երկու նախասկզբների՝ բարու և չարի համագոյությունը:

Աստված պատճառն է ամենի:

Այս դիրքերից ելնելով էլ, Եվնիկը պայքարում է բարու և չարի համագոյության վերաբերյալ ուսմունքի ջատագովների դեմ՝ ցույց տալով բարու և չարի իսկական փոխհարաբերությունները:

Պետք է ասել, որ բարին և չարը Ձրադաշտի մոտ, ինչպես նաև հեթանոսական այլ կրոններում հասկացվում էր ոչ թե որպես մի բարոյական չափանիշ, այլ նախապատճառներ:

Ընդունելով դրանք որպես էություն, կարելի է հեշտությամբ հարել ճակատագրապաշտության: Եվնիկը հարձակվում է այս գաղափարի վրա՝ հերքելով չարի էական գոյությունը: Նա հերքում է չարի և նյութի միջև եղող ամեն մի կապ: Նյութը, ըստ Եվնիկի ինքնիրեն չի կարող ստեղծել չարը, առավել ևս, երբ այն (նյութը) Աստուծո ձեռքում դառնում է այն, ինչ Նա է ցանկանում⁷: Եթե ընդունենք, մտածում է նա, որ բարին ու չարը երկու տարբեր նախասկզբներ են, ապա, ստիպված պետք է ընդունենք, որ գոյություն ունեն երկու առանձին, իրարից անկախ աստվածներ, ինչ որ ճիշտ չէ: Ինչու՞: Նախ և առաջ այդ երկու հակառակ ուղղությունները կոչնչացնեն միմյանց: Այն դեպքում, երբ այդ ուժերից մեկն ու մեկը գերազանցեր մյուսին, ապա նա կոչնչացներ վերջինս: Սակայն մինչ այժմ, գրում է նա, մենք չենք տեսել, որ նրանցից մեկն ու մեկը (բարին ու չարը) ոչնչանա⁸: Հիմնվելով ուղղափառ հայրաբանական գրականության վրա Եվնիկը ի հայտ է բերում հետևյալ բանաձևը՝ բարին և չարը ոչ թե բնածին հատկություններ են, այլ ձեռքբերովի⁹:

Նշանակում է՝ չարը էություն չէ: Ինչ է սակայն:

Ապացուցելով նաև, որ չարը ենթակա չէ, Եվնիկը հանգում է ան մտահանգման, որ չարը ենթակալի գործողությունն է: Ոչ ոք չի ասում, թե սպանությունը անձ է, այլ՝ անձի միջոցով կատարված գործողությունը:

⁷ Եվնիկ Կողքացի, Եղծ աղանդոց, Երևան, 1968, էջ 140 (ռուսերեն):

⁸ Նույն միտքը տես Բարսեղ Մեծ, Վեցօրեայ, Մոսկվա, 1845, Ա մաս, էջ 104 (ռուսերեն):

⁹ Եվնիկ, նույնը, էջ 53:

⁶ Էջով. Պարսից մոգերի ուսմունքի մասին, Պետերբուրգ, 1858 թ., էջ 18: (Ռուսերեն և Եղիշեի «Վասըն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին». Երևան, 1957, էջ 24:

Բնութագրելով չարը որպես գործողություն, Եվսիկը ջանում է ապացուցել նաև, թե որտեղից է ծագում այն. «Արդ արև իսկ չարիքըն որ լինին՝ ի տարակուսի կացուցանեն պատմումս, և բազում արք առաջք վասն նորին խնդիրս մեծամեծս արարին: Կեսք անսկզբնակից ինչ ընդ Աստուծոյ կամեցան դնել. և կեսք՝ ըստ նմանէ նիւթ ինչ, զոր հիւղն անուանեն, թէ ի նմանէ արար պարարածս. և կեսք հրաժարեցին բնա ի խնդրելոյ, որպէս թէ ամենևին այնմ խնդրոյ չիք սպառնաւ: Բայց մեկ հարկ եղև ի սիրոյ բարեկամաց, և յոչ ուղիղ հայելոյ ընդիմակացն, ըստ մերում տկարության ապախնեալ յԱստուծոյ շնորհսն, միտել ի խնդիր ճառիցն»¹⁰:

Որպեսզի պարզենք, թե որտեղից է ծագում չարը, նախ պետք է որոշենք, թե ինչ է այն:

Եվսիկը մտածում է հետևյալը. այն բոլորը, ինչ օգտակար է մարդուն՝ բարի է, ինչ վնասակար՝ չար:

Եթե մարդու համար օգտակար ամեն մի բան բարի է, ուրեմն Աստված բարու արարիչ է, քանի որ Այն չարիք չի կարող ստեղծել: Նա՝ բարության աղբյուր է, իսկ բարի արարչից չարիք չի ծնվում: Նյութից նույնպես չարիք չի կարող ծնվել, քանի որ բնությունը մեկ տալիս է միայն բարին: Խոսելով բնության մեջ եղող բարու և չարի մասին, Եվսիկը ցույց է տալիս, որ այնտեղ բացարձակ իմաստով բարին կամ չարը գոյություն չունեն: Օձը, օրինակ՝ որ չար է կարծվում, օգտակար է նրանով, որ նրա թույնից մարդկանց համար օգտակար դեղ է պատրաստվում: Եթե վերցնենք տիեզերքի չորսի տարրերը (ջուր, օդ, կրակ, հող), մենք կտեսնենք, որ նրանք հանդես են գալիս թե՛ որպես բարու և թե՛ չարի գործոններ: Չորը օգտակար է, սակայն այն երբեմն ջրհեղեղի պատճառ է հանդիսանում: Արևը նույնպես, սակայն այն երբեմն այրում է ու ոչնչացնում¹¹: Եվ այսպես բազում օրինակներով Եվսիկն ապացուցում է, որ մի երևույթ կարող է և բարի լինել և չար:

Վերջապես նա հանգում է այն եզրակացության, որ բանականությամբ գործող արարածը միայն (որ է մարդը) ընդունակ է բացարձակ չարի կամ բարու՝ շնորհիվ իր ազատ կամքի դրսևորման. «Որպէս և երկաթ մերթ ի բարիս պաշտի, և մերթ ի չարիս. զի եթէ խոփ և գերանդի և մանգաղ ոք գործիցէ, ի բարութ իրս պաշտեցաւ. ապա եթէ սուսեր և

գեղարդի և սլաք. և այլ ինչ պէն՝ որ վնասակար մարդն է, գործ չարութեան գործք. և պատճառ չարութեանն՝ գործելին, և ոչ երկաթն»¹²:

Մարդն ազատ է իր ընտրության մեջ: Նա կարող է ընտրել և՛ բարին, և՛ չարը: Նա ազատ կամքի տեր է: Ի տարբերություն բնության երևույթների և երկնային մարմինների, որոնք ղեկավարվում են Աստուծո կողմից, մարդն ընդունակ է ինքն իրեն ղեկավարել: Մանրակրկիտ կերպով քննելով Զրադաշտի ուսմունքը բարու և չարի մասին որպես երկու նախապատճառների, Եվսիկը գալիս է այն եզրակացության, որ մեկ է Աստված և նրանից բացի չկա ուրիշ արարիչ մի ուժ, առավել ևս՝ չար¹³: Ըստ Եվսիկի պարսկական երկվության (դուալիզմ) ուսմունքի հիմնական թերությունը նախ և առաջ նրա ներքին հակասության և զաղափարների նախնականության մեջ է: Մի տեղում նա ասում է, որ պիտի աշխատի օգտվել հենց այդ հակասություններից, ինչը և նրան հաջողվում է:

Զրադաշտում ասվում է, որ Զրվանը բոլորից առաջ գոյություն ուներ:

Շատ լավ, մտածում է Եվսիկը, եթե Զրվանը բոլորից առաջ կար, այդ դեպքում նա ումի՞ց էր որդի խնդրում: Եթե նա կատարյալ էր, ապա մի՞թե կատարյալը խնդրելու կարիք ունի¹⁴: Ապա ասվում է, որ Զրվանը թագավորեց հապար տարի, իսկ մյուս կողմից՝ թե Զրվանի ժամանակ դեռ չէին ստեղծվել ոչ արևը, ոչ լուսինը, ոչ աստղերը և ոչ էլ բուսականությունը: Եթե այդ այդպես է, ապա ինչպե՞ս էին հաշվվում օրերը, ամիսներն ու տարիները¹⁵:

Եվսիկը մեղադրում է Զրադաշտին տգիտության մեջ, քանի որ նրա ուսմունքը հակասում է բնության տարրական ճանաչման անգամ: Ու այսպես քայլ առ քայլ քննադատելով Զրադաշտի ուսմունքը, նա այն համարում է «տգետների անխոհեմ և հնարավոր զաղափարների արդյունք»¹⁶:

Ցույց տալով զրադաշտականության մեջ գոյություն ունեցող հակասությունները, Եվսիկը տրամաբանորեն հասնում է Զրվանի աստված լինելու հերքմանը՝ ուղղակի հայտարարելով. «Յայտ է՝ թէ ոչ էր երբեք Զրուանն և ոչ է... Արդ սա քանպի ոչ արարիչ է և

¹² Գ. Ե. Տ., նույնը, էջ 18:

¹³ Նույնը տես Իրենիոս Լիոնացի, «5 գիրք աղանդների մասին», Մոսկվա, 1871 թ., գ. 5, էջ 585 (ռուսերեն):

¹⁴ Եվսիկ, նույնը, էջ 87 (ռուսերեն):

¹⁵ Նույնը, էջ 87:

¹⁶ Նույնը, էջ 86:

¹⁰ Գարեգին եպիսկ. Տրապիկունցի, «Եղծ աղանդոց», Բուենոս Այրես, 1951, էջ 10:

¹¹ Եվսիկ, նույնը, էջ 42 (ռուսերեն):

ոչ արարած, ոչ երբեք նա Աստուած, և ոչ է և ոչ լինի»¹⁷:

Եզնիկն ապացուցում է նույնպես, որ բարի Որմիպդը և չար Արիմանը չէին կարող միասին գոյատևել Ջրվանի արգանդում. հակառակ դեպքում նրանք կոչնչացնեին միմյանց, ինչպես ջուրն ու կրակը:

Մանրամասնորեն մերկացնելով և քննադատելով Ջրադաշտի ուսմունքը Եզնիկը ցանկանում է հայերի մոտ այն դարձնել ծիծաղելի ու անհեթեթ, հեռացնել հայերին նրա-

նից, հաստատել նրանց սրտերում վստահություն դեպի քրիստոնեական հավատքի ճշմարտացիությունը և վերջապես՝ նախապատրաստել նրանց հայրենի երկրի ապատության համար մղվող գալիք պատերազմին:

Հայ ժողովրդի գոյատևման ժամանակաշրջանը, նրա հաղթանակները իր անկախության համար մղած դժվարին պայքարներում, միանգամայն ապացուցում են մեծ հայրենասեր քրիստոնյայի՝ Եզնիկ Կողբացու հայացքների ճշմարտացիությունը:

¹⁷ Գ. Ե. Տ., նույնը, էջ 62:

ԱՆԱՆԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՐԱԲԱԶՅԱՆ

